

Varifrån kommer då detta Jag?

Jaget och Miget ur socialbehavioristisk synvinkel

Lars-Erik Berg

The concepts of "I" and "me", called by Mead "the two phases of personality" have been subjected to different interpretations. My definition starts with the temporal dimension. The "I" and the "me" are seen as two corresponding functions arising in the human subject when taking the Other's attitude towards Self. Thus both are social in origin. A frame of reference emerges where the "I" is the *subjective, active* and *present* aspect, and the "me" is the *objective, passive* aspect in *past tense*. Consciousness (especially of the Self) consists in the two functions being erected as one system, where the "I" has the active capacity, always being partly guided by the "me". Dialectic functions of this Self concept are discussed, focusing social human construction of *time* as a consciously experienced phenomenon. Other aspects are (1) the conversational, stressed by Mead, (2) that the pair is conceptually interdependent and (3) that identity always contains non-identity and transcendence as well.

George Herbert Mead önskade, precis som behavioristerna, göra beteendevetenskapen mer metodologiskt stringent genom att rensa ut spekulativa moment ur den. Trots detta är det just som teoretiker han har satt sina tydligaste avtryck i samhälls- och beteendevetenskapen. Och ironiskt nog har han gett upphov till just vad han ville motarbeta: en mängd spekulationer på lös vetenskaplig grund. Några av hans insatser handlar således – sett i backspegeln – mer om att han bidragit till ett fortlöpande samtal av evighetskaraktär, än till att slutgiltigt avgöra svåra teoretiska problem. Ofta har hans insatser bidragit till en livaktig debatt kring sättet att formulera dessa evighetsproblem. Och säkert är att detta har bidragit på ett fruktbart sätt till att utkristallisera de många olika versioner av symbolisk interaktionism som finns idag (Meltzer, Petras & Reynolds 1975, Heiss 1981, Trost & Levin 2000).

Så är det med begreppsparet "I" (Jag) och "me" (Mig), som inte myntades av Mead, men som han satte karaktären på för sina efterföljare.¹ Jag ska ta upp dem och förhålla mig till dem i en anda som jag anser ortodoxt meadsk,

men som ändå avviker från flera andra definitionsförsök.² Det innebär att jag vill behandla dem på ett genomskinligt sätt och med klarast möjliga definitioner, utan att i onödan falla hän åt spekulerande.³

Jag och Mig – dualism och dialektik

I Meads tankegångar finner man snart att Jag och Mig utgör två kompletterande men olika aspekter av människans jagmedvetande. Detta har fått konsekvensen att man lätt ser dem som *separata* från varandra, att de så att säga har olika väsen och genes. Det är vanligt i litteraturen att man föreställer sig Jagets ontologiska status som besläktad med de spontana, icke definierade eller de delvis flytande aspekterna av mänsklig tillvaro, medan Miget hänförs till rutinen, det välkända och strukturerade, och framför allt till den del av människan som är synlig i det sociala livet och där bekräftas och/eller lockar fram reaktioner från andra. Vi kallar detta fenomen för den sociala identiteten. Och mot den kan den hemlighetsfulla individuella identiteten kontrasteras.⁴

På detta vis blir Jagets existens och genes gåtfull, Migets icke. Jag-fasen får en mystisk karaktär, och analysen av begreppsparet hotar att bli spekulativ. Vi vill införliva Jag-begreppet i en socialpsykologiskt vetenskaplig och genomskinlig diskurs. Detta var också Meads ambition.

Samma tanke förd lite längre, men åt ett spekulativt håll som var Mead främmande, är att dra in också begreppsparet (individuell/existentiell) frihet – (socialt/konventionellt) tvång. I sociologin gör man ofta skillnad mellan handling å ena sidan och struktur å den andra (se t ex Ahrne 1981, 1989, Månson 1998, Nygaard 1996). I diskussioner som tar upp detta tema i samhällsvetenskapen förekommer det att man hänvisar till Meads begrepp och hans allmänna syn på samhället som en ständigt fortgående människoskapad *process* snarare än en social struktur. Men det är sällan man går på djupet med begreppsparets teoretiska status i denna diskussion. Mitt syfte är att bidra härvidlag.⁵

Det finns å ena sidan ytliga förvrängningar av vad Mead kan ha menat med sina begrepp⁶, men å andra sidan finns också kunskapsgenererande problematiseringar med stort intentionsdjup. Till dessa hör Anthony Giddens korta behandling som återkommer på några ställen i likartat skick i hans skrifter (Giddens 1984, 1991/1997). Jag har valt Giddens därför att han är välkänd och respekterad för sin ”konstitueringsteori” om samhället (Giddens 1984). Den tar upp samma ämne som Mead hade: den ömsesidiga skapelseprocess som ständigt äger rum mellan samhälle och mänsklig individ.

Giddens (1991/1997, s 67) skriver:

Ett grundläggande diskursivt drag hos självidentiteten är den språkliga differentieringen mellan ”jag”, ”mig”, ”du” osv. Men vi kan inte nöja oss med George Herbert Meads formulering av paret jag-mig i förhållande till självidentiteten. Enligt Meads teori är ”Mig” identiteten – som är en social identitet – som ”jaget” blir medvetet om under barnets psykologiska utveckling. ”Jaget” är så att säga individens aktiva, primitiva vilja som griper tag i ”mig” som speglingen av sociala band. Vi kan dela Meads uppfattning att barnet börjar utveckla ett själv som svar på den sociala kontexten tidigt i livet. Men relationen jag/mig (eller jag/mig/du) är en inre språklig relation och inte en som förbinder den icke-socialiserade delen av individen (jaget) med ”det sociala självet”. ”Jag” är en språklig skiftning som får sin betydelse från den uppsättning termer varigenom man tillägnar sig ett diskursivt system för subjektiviteten. Förmågan att använda ”jag” och besläktade termer för subjektiviteten är en förutsättning för uppkomsten av självmedvetenhet, men definierar i sig inte självmedvetenheten.

I Giddens (1984, s 43, min kursivering) finner vi: ”But the ‘I’ appears in Mead’s writings as the *given* core of agency, and its origins *hence always remain obscure*”.

Giddens framställning av Meads begreppspar är delvis riktig men delvis felaktig på ett sätt som stärker tidigare schablonartade missuppfattningar. De främsta felaktigheterna anser jag har att göra med följande punkter:

1) Giddens säger att Jag-Mig härrör från en *språkligt* diskursiv förmåga, och att Mead inte skulle ha tagit upp detta. Det är felaktigt. Mead gjorde en tung poäng av just detta. Han kallade dem uttryckligen för ”the two phases of personality”, och visar på en mångfald sätt i sin övriga teori att personligheten skapas inom ramen för språklig interaktion med signifikanta symboler mellan mänskliga individer. Därav följer redan rent formellt-logiskt att Jag-Mig är en differentierande förmåga som förvärvas inom ramen för en språklig social diskurs. Mycket återstår dock att säga om detta på ett mera substantiellt vis.

2) Giddens anför också som ett argument mot Mead att ”relationen jag/mig (eller jag/mig/du) är en inre språklig relation och inte en som förbinder den icke-socialiserade delen av individen (jaget) med ’det sociala självet’”. Kritiken mot denna formulering följer logiskt ur mitt förra argument, men förtjänar ändå att uttryckas speciellt för sig, eftersom Giddens talar om en särskild ontologisk status hos Jag respektive Mig, där Jag av Mead skulle hänföras till en *icke-socialiserad* del av identiteten. Också detta är vilseledande.

Jag-fasen kan omöjligt förpassas till någon icke-socialiserad eller för-social del av självet. I den tolkning jag föreslår, och som är direkt inspirerad av Meads formuleringar, blir Jag lika naturligt att hänföra till en social och språk-

lig diskurs som Mig. I själva verket är ju de två invändigt relaterade till varandra och kan redan av det skälet logiskt sett inte hänföras till olika universa. Dessutom är det nödvändigt att föreställa sig Jag som handlingsaspekten av människan, och ofta nog är det ju som språkliga subjekt människor framträder. Det innebär då att Jag nödvändigtvis har sin existens och genes inom språkets sociala värld, och alltså hör hemma inom det sociala självet. Det är den ena av de två aspekterna eller faserna av det sociala självet.

Giddens felsteg kan kort uttryckas så här: Han faller tillbaka på en tradition som tolkar Meads Jag och Mig som ett *dualistiskt* begreppspar snarare än ett *dialektiskt* sådant.

Att Jag också har en energi, drivkraft eller en ”riktning” som också påverkas av icke-sociala (eller för-sociala) krafter där både biokemi och andra faktorer har en given plats utgör inget hinder för att Jag som aktör agerar inom det socialiserade självet, som en del av detta. Jag tror att Giddens identifierar Jaget mera med primära biologiska impulser på ett sätt som liknar Freuds syn på Detet. Detta är vilseledande och förvränger Meads teoretiska intentioner.⁷ Det kan sluta med att vi börjar säga att Mig motsvarar Överjaget och Jag Detet och att Självet är att jämföra med det freudska Ego. Då har vi fördunklat och kanske förstört två olika begreppssystem genom att förblanda dem med varandra.

Teorin med det meadska begreppspar handlar bland annat om hur medvetandet uppstår i en process som sträcker sig alltifrån omedvetet utbyte av elementära gester fram till det medvetna samtalet, medan de freudska begreppen snarare handlar om hur det Omedvetna systemet av psykisk repression uppkommer som ett resultat av motsättningar i medvetandets funktioner. Ingen förtjänst finns i att förväxla dessa två olika och komplementära teorier med varandra.

Jaget: Min – Handling – Nu

Vi ska bygga direkt på uttalanden från Mead själv, men sammanföra dem, läsa dem selektivt och ibland drista oss att påpeka vilseledande formuleringar i MSS (*Mind, Self and Society*) för att försöka få fram en integrerad uppfattning med inre begreppslig konsistens. Det textunderlag vi använder återfinnes främst i MSS, del III, ”The Self”, särskilt kapitlen 22 och 25-28, men vi kommer inte att citera dem direkt. Det kan sänka läsbarheten och sammanhanget i texten. Den kritiske läsaren inbjuds att själv ta del av de nämnda avsnitten.

I tolkningarna är det vanligt att Jag och Mig båda uppfattas som aktörer. Det finns också vissa formuleringar i MSS som medger en sådan tolkning. Vi

menar att här insmugit sig slarvigheter i texterna. Aktören är alltid Jag, men Jag agerar alltid delvis på basis av sitt Mig, och därvidlag är Mig med och riktar eller definierar Jagets handling i varje situation. Därvidlag är Mig aktivt, men blott indirekt, på det sätt som en bok är aktiv genom sin läsare då denne tolkar och låter sitt handlande riktas av det lästa. Mead själv utpekar på många håll Jaget som individens *respons* eller *svar* på de andras reaktioner på individens tidigare beteende, det som vi här avgränsar som individens Mig. Jaget reagerar på sin egen bas, nämligen Miget, och de Andra finns alltid där i ett samarbete med Jaget för att definiera Migets struktur. Ett enkelt exempel: Om Jag uppfattar mig som medelålders man, så är detta en språklig handling, som står i direkt förhållande till att den Generaliserade Andre gör en liknande definition. Det är endast inom ramen för språkets värld som Jag kan se mig som ”en medelålders man”. Jag står vid sin handling med ena foten på den plattform som Miget som en socialt återspeglad språklig skapelse utgör.

Jaget är alltså den *aktör* som formar individens *respons* mot Miget i dess sociala omgivning (där Du är den viktigaste delen). Miget är inte aktör, men finns som en bas för handlandet hos Jaget. Jag ser och reagerar mot Mig, genom Du, som är med och definierar Mig.

Din bild av mig är nödvändigtvis en del av Mig, men också en del av den yttre sociala omgivningen. Det är varken slarv eller en slump som får Mead att säga att tänkandet är en inre konversation mellan Jag och Mig *eller* den Generaliserade Andre. De tre utgör ett sammanhängande system. Den Generaliserade Andre är just en generalisering av Duet när detta blivit mångfaldigt och kontinuerligt utsträckt i tiden. Därför kan det också sägas att den Generaliserade Andre utgör det fullbordande stadie i Min identitetsutveckling.

Jag och Mig som en historisk födelseakt; nuet och dået

Det nyss sagda aktualiserar den temporala dimensionen. Jaget definierar vi som *min handling nu*, och följaktligen Miget som *mina handlingar då*, i förfluten tid. En direkt vilseledande formulering som kan vaskas fram ur MSS på vissa ställen, är den att när en individ försöker få syn på sitt Jag, eller vara medvetet om detta, så är det Miget som är medvetet om Jaget. Mitt Jag framträder som en historisk figur, säger Mead bland annat om detta.

Men ett sådant sätt att uttala saken betyder inte annat än det som Mead på andra ställen säger också, nämligen att man inte kan rikta sin uppmärksamhet mot den aspekt av sig som utgör själva uppmärksamheten. Man kan inte låta sitt Jag framträda för att betrakta – eller *som betraktande av* – detta Jag, som just består i betraktandet. Eller: När jag vet att jag är uppmärksam, så vet jag det utifrån historisk erfarenhet; jag har tidigare varit uppmärksam,

därför tror jag att jag kan vara det nu också. Det är denna historiska kunskap jag är uppmärksam på i nuet. Som ett Jag ser jag att Jag har varit aktiv förut.

Människan kan inte bita sig själv i svansen. Jaget kan endast ses i backspegeln. Vi kan dra slutsatsen att vi har ett Jag, genom att konstatera att vi har varit verksamma på ett visst sätt. Det är i speglingen från Miget, som innehåller våra tidigare handlingar, som vi *ex post facto* kan dra slutsatsen att vi finns i vår subjekts-egenskap av Jag.

På detta sätt blir det rimligt att tolka den slarviga utsagan att Miget är medvetet om Jaget. Det ger Jaget en bas att uttala sig från. I ett mera precist språkbruk blir det lämpligare att säga att det nya Jag som framträder efter det Jag som nyss agerade, men som har flutit in i Miget, nu kan rikta sin uppmärksamhet mot det gamla Jaget, som nu är en del av Miget. Migets uppmärksamhet kan inte väckas, ty den finns hos Jaget, men uppmärksamheten sker i relation till tidigare upplevelser (och tidigare uppmärksamheter!), som finns upplagrade i Miget.

Mead menar alltså att Jag aldrig kan synas för sig själv; vi kan aldrig rikta medvetandeakten direkt på den person som är aktören i oss. Enkelt uttryckt: Om vi vänder ögonen ut och in, så blir det blott svart och tomt. Den blick som lyckas se vad som finns i det huvud som blicken kommer ifrån, existerar icke.

Vad vi däremot kan göra är att i *efterhand* dra slutsatsen att det finns ett jag, eftersom vi kan – inom ramen för språket – säga oss att vi utfört vissa handlingar. Vi etablerar ett minne av vem som utförde dem. Resultatet blir att den person som är aktören i oss framträder som en historisk gestalt: den som var aktiv nyss och som då utförde handlingen X. Jag som aktör i nuet framträder i minnet som historisk person, just därför att vi inte kan samtidigt varsebli det vi är inriktade på att göra och den person som gör det. Det är en temporal paradox, men egentligen lättförståelig. Det som är just nu kan inte begrundas och fullbordas just nu, utan först när vi har varit med om det. Om en stund kan vi se att det som om den stunden har blivit ett då var ett nu för en stund sedan.⁸

Människans födelse som person; att relatera nuet till dået

Den temporala aspekten av begreppsparet handlar basalt om det mänskliga subjektets allra första ögonblick och om startpunkten för personlighetens födelse och utveckling, eller om den sociala födelsen till ett självmedvetande (Berg 1975, 1976). Vi har ovan definierat Jag som min handling *nu*. Det finns en intention med detta.

Det finns en prototypsituation där förmågan att uppfatta sig själv som handlande varelse etableras. Den situationen kan vi endast hypotetiskt fastställa, ty det går inte att intervjua människor om denna sorts situation. Den är ju *förspråklig* och resulterar just i medvetandet om att jag blir ett Jag, genom att genom Duets ögon se ett Mig. Först när jag är ett Jag kan jag varsebli den person detta Jag är aktör hos, och denna person, denna struktur, är Miget. Jaget emanerar ur Miget, såsom en varseblivning av det nyss förflutna ögonblicket. Men i samma process föder det också sitt Mig just genom att detta endast genom subjektets varseblivning framträder och får självständig existens just som objekt för sitt eget subjekt. Jagets varseblivning av sig självt är en bumerang. Enkelt uttryckt med referens till en sorts jämförelse som Mead ofta använde: En katt är ett objekt för sin mänskliga ägare, men inte för sig själv. Endast den samtalande varelsen kan, genom språkets speglingsprocess bli ett objekt för sin egen varseblivning. Medvetandet är ett resultat av språket, inte omvänt, är en välkänd maxim i den interaktionistiska teorin.

Och det är Du som för Jaget *som varseblivning* pekar ut vad i tillvaron som är Mig, det objekt Jag varseblir genom Du. Du styr bumerangen, men Jag innehåller energin för dess färd.⁹ Katten kan inte fånga sin svans, men människan kan fånga sin, i bildlig form, genom Duets speglingsprocess i Miget genom signifikanta symboler.

Hur ser då den situation ut, ur vilken Jag och Mig härstammar? Hur är prototypen beskaffad? Den kan man föreställa sig som någon av de tidiga återspeglingsituationer som Jacques Lacan (1989) avsåg i sin berömda uppsats *Spegelstadiet*, eller som det Daniel Stern (1985) talar om som den tidigaste evidensen för "a sense of Self". Låt oss föreställa oss en skötbordssituation. Mamma byter blöja på Anna. Om vi fokuserar det som är så viktigt i den meadska analysen, förekomsten av *gester som påverkar sändare och mottagare på liknande sätt* (MSS, främst delen *Mind* flerstädes), så går det att skissa hur denna process ser ut på skötbordet. Namnet "Anna" figurerar till exempel på Mammans initiativ flitigt i det elementära samspelet mellan mor och dotter. Härvid händer det så småningom att namnets uttal imiteras av barnet. Mamma blir lycklig och "förstärker" tendensen att uttala namnet. De kommer båda att uttala den "vokala gester" "Anna", och genom Mammans övriga handlande kommer den snart för Anna att knytas till Annas egen gestalt. Båda responderar mot Anna som om hon heter "Anna". Sändare och mottagare lockar fram samma respons hos varandra.¹⁰ Omedveten vokal gest (signal) utan klar referens har övergått till en för subjektet medveten signifikant symbol med *urskiljbar referens*. Jag kan peka på Mig.

Detta är den situation som ur det betydelselösa lätet "anna" skapar den signifikanta symbolen eller tecknet (och namnet) "Anna" som pekar ut Annas gestalt och får den att framträda i relief gentemot resten av världen. De bärande momenten i situationen är dessa: Det finns något (ett *objekt*) som det talas eller "gestikuleras" om: det finns en *situation*, ett (vuxet) *Du* och ett *barn*, båda upplevande organismer, den vuxna dessutom ett medvetet subjekt med förmåga att rikta uppmärksamheten, att referera till objektet. Det finns ett elementärt *samspel* på flera plan, vokalt, visuellt, taktilt, mellan dem. Samspelet appellerar uppenbart starkt till både *kognitiva* och *emotionella* kvaliteter; det uppstår lätt en "intensiv" situation med stark koncentration och fokusering av uppmärksamhet. Det är ett "tätt" *socialt* och *fysiskt samliv* som utspelas.

Den avgörande mekanismen i situationen, sedd med Meads ögon, är att Du för subjektet (barnet) indikerar vilket objekt som berörs i situationen: Du låter barnet Anna framträda som ett *objekt* för sin egen varseblivning *som subjekt*.

Mead betecknar det viktiga i denna process med att säga att gesterna i situationen framkallar liknande (eller samma) *respons* hos de två subjekten. I nästa steg kan vi sedan lägga till observationen att en liknande *svarsberedskap* etableras. Båda svarar på liknande sätt med en liknande respons igen. Vi kan differentiera tesen: Både *intryck* (mottagandet av gester) och *uttryck* (svaret på dessa) korresponderar mot varandra hos båda parter. Det viktiga hos Mead är att gesten lockar fram samma respons hos Jag som hos Du.

I det vanligaste fallet är denna process förknippad med verbala responser, men inget hindrar att andra gester kan vara inblandade eller till och med primära. De tidiga speglingssituationernas taktila och visuella inslag har just en liknande effekt att framkalla korresponderande¹¹ (särskilt känslomässiga) reaktion hos sändare och mottagare. Mamma ler av lycka över sitt barn, barnet ler tillbaka utan att förstå att det därigenom sätter igång en konversation. Mammans lycka blir starkare av det svar barnet har gett och hennes leende intensifieras, vilket barnet i sin tur reagerar på osv. Uppmärksamheten riktas hela tiden mot den Andra, och reaktioner närmar sig varandra genom den basala likhetsfunktionen.

Det är lätt att av denna process göra något enkelriktat, att det är barnet som föds psyko-socialt för sin egen häpnadsvärd varseblivning. Det vore vilseledande att tolka Mead så. Hos honom är den motsatta processen lika viktig. Barnet föder fram Mamma genom att *bekräfta* henne som sådan. Vi står här igen vid en paradox: Det som bekräftas måste väl ändå finnas först, innan det bekräftas. Svaret blir att bekräftelsen förändrar det objekt som bekräftas. Det subjekt som framträder efter bekräftelsen har blivit förändrat genom just bekräftelsen. Först genom att någon besvarar mina moderliga handlingar

kommer jag att kunna uppleva mig som mor. Lika viktigt är också att Mamma lockar fram samma tendens hos sig själv som hos sitt barn genom sina gester. I mötet förstärker bådas leende den ömsesidiga lyckokänslan. Den välkända frasen hos Mead är åter: Organismen framkallar samma gest hos sig själv som hos den andra organismen.

Processen fungerar både i singularis och i pluralis. Den är elementärt social. Var och en som sett en skock hönor påverka varandra med sitt skrockande har sett denna process i sina mest primitiva stadier. Barnens skrikande i sandlådan eller på spelplanen är samma slags händelse. Endast komplexiteten ökar.

I den mest elementära versionen är leendet och lyckogråten närmast omedvetna också för vuxna människor. Ett för många välbekant exempel är just gråten och dess motpart skrattet. Ge uttryck för dessa känslomässiga tendenser, och de förstärker sig själva en stund och skapar mentala intryck. Gråt, och du känner sorgen komma först när du börjat gråta! Gråt vidare, och du kommer finna nya kunskaper om varför du gråter. Detta har länge varit en norm i vissa terapiformer (t ex den sk primalterapi, Janov 1974), och det resulterar direkt ur den grundläggande tesen hos Mead.

Vilken punkt i dessa långa kedjor av gester som är den avgörande för medvetandets och jagmedvetandets födelse kan vara en akademisk fråga; det viktiga är att vi kommer fram till en punkt där det blir ett *budskap* från Mamma att det är ”du Anna, som framkallar mitt leende”. I elementär form är alltså dessa budskap säkert omedvetna även för Mamma i sin egenskap av just budskap. De har en mer spontant narrativ karaktär. Men föräldrar som skolats till ett psykologiskt tänkande har också med sig den medvetna kunskapen om att man hjälper barnet in i språkets gemensamhetsvärld genom att tala till det.

Expressivitet har alltså en självförstärkande funktion och när den riktas mot det ena subjektet (eller i och för sig båda) så ökar chansen för att ett medvetande om Mig ska uppträda och därigenom föda fram medvetandet om att man också är ett upplevande och handlande Jag, som sträcker sig ut i världen utifrån sitt Mig.

Låt oss nu åter betrakta den *temporal*a aspekten av denna situation: det Jag som varseblir sitt Mig ser något som hör det förflutna till; det konstituerar en historisk erfarenhet och objektifierar denna. Det som hände nyss var att Mamma smekte barnets mage och talade om att det var Annas mage som blev smekt. Det är detta som barnet gör en koppling till vid sin imitation av Mammans ”Anna”. Som ett Jag fäster Anna blicken (genom Mammans indikering) på att den mage som nyss blev smekt är/var Annas mage. Nu etableras på basis av dået och barnet har genom detta kodat in tidens ström som en

medveten upplevelse hos subjektet gentemot dettas objekt (magen och smekningen på den). Mitt Mig blir allt det jag gjort och varit med om; mitt Jag är den aktör som kan rikta sin uppmärksamhet mot allt detta som skett med mig.

Uttryckt i meadska termer är det denna process som ligger bakom James berömda uttalande om "the stream of consciousness", *medvetandet som en temporal process*. Medvetandet föds i ett *expressivt narrativ*; uttrycken är berättande.

Personlighetens dialektik

På ett sätt är det viktigaste sagt med ovanstående. Men denna tidsbestämning av Jag och Mig ger upphov till en lång räckvidd konsekvenser av stor vikt. Jag vill nämna några av dessa.

En första och övergripande punkt problematiserar förhållandet på det sätt jag i samband med Giddens framställning karakteriserade som *dualism* eller *dialektik*. Mead definierade sina två begrepp bland annat som "the two phases of personality". Det förpliktar till något: De kan inte ses som isärtagbara. De två är ett par av begrepp och är obegripliga utan varandra. De förutsätter varandra och ger varandra mening och substans. Detta gäller på flera sätt. Följande fyra finner jag väsentliga för att förstå dels Meads socialpsykologi, dels människan som handlande social varelse även utanför en ortodox meadsk föreställningsram.

Personlighetens dialektik som identitet och icke-identitet

Herakleitos berömda tes om att man omöjligtvis kan bada i samma flod två gånger har stor tillämplighet i teorin om Jag och Mig. Att en person utvecklar och får grepp om en identitet betyder inte att hon blir orörlig, att hon förblir en och densamma. Det är tvärtom just så att erövrandet av en identitet ger möjlighet att utveckla och följa sig själv som en föränderlig process. Ofta har det sagts att Jag står för nyheten, det oförutsedda, kreativiteten, dvs flodens nya vatten, medan Mig står för det upprepade, den sociala rutinen, vanan, den kända personlighetskaraktären hos individen, ja till och med för konformiteten och bristen på kreativitet.

Dessa båda aspekter ställs ofta i motsättning till varandra, medan de i stället borde ses som komplementära på ett sätt som Meads Jag och Mig antyder. Ett exempel: Vid Moira von Wrights disputation (2000) kring Meads teori förknippades Jag med rörlighet, strävan eller oro. Med Miget förknip-

pades en motsvarande ro och ett lugn. I avhandlingen var det vidare en av de viktigaste poängerna att knyta de båda begreppen dialektiskt till varandra. Opponenten Lars Løvlie uttolkade detta förhållande så att det borde vara svårt att finna ”ro i det oroliga”.

Det är tvärtom. Just genom att ron finns där kan oron låta sig själv löpa fritt. Migets fasthet och ro ger möjlighet att låta föränderlighetens vindar leka; det finns alltid möjlighet till återsamling i Migets trygga hamn. I bästa fall kan rörligheten också knytas till basen och integreras där. Det är på det sättet som kreativitet som en personlighetsegenskap uppstår; den som har genomgått givande erfarenheter av förändring räds inte utan ger dem fritt spelrum. På detta sätt kan kreativitet förstås som en socialpsykologisk process, snarare än som en individuell egenskap.

Det är frestande att knyta också till Jean-Paul Sartres utsaga om att ”medvetandet är det som det inte är, och är inte det som det är”. Medvetandet som process syftar alltid utöver sig själv, det föregriper transscenderandet av sig självt, precis som Jag tar språnget ut i existensen från Migets bas. Medvetandet återskapar på nytt det som skett, men riktar sig också just därigenom mot något nytt; det återskapade är en nyskapelse; det sker som en process i nuet utifrån dået. Ett nytt moment arbetas in i det gamla till en ny totalitet.

Efter Sartre blir det så logiskt att anknyta till Lacan. I hans teori om det mänskliga jagets konstitution finns en central tanke om den obönhörliga och ursprungliga alienation som ligger i att jaget alltid ges till barnet som en bild, förmedlad av de andra. Men en bild av jaget är ju inte jaget självt, lika lite som Magrittes berömda bild av en pipa inte är en pipa. I båda fallen är det blott en *bild* av objektet som framträder. När subjektet ser sig själv är det blott en illusion det ser. Subjektet är alltid på en annan plats än objektet. Därför lider varje människa under en ursprunglig alienation från sig själv, därför att subjektet inte kan kännas och erfaras med medvetandet, utan endast som ett avtryck i objektet. Och använder vi den meadska socialpsykologin, så blir dubbelheten i alienationen än tydligare; Objektsjaget konstitueras dels på en annan plats än där subjektet befinner sig, och dels deltar alltid den andre i skapelsen. Detta är dock i Meads begreppsvärld ingen destruktiv process; tvärtom ger det utrymme för strävan och kreativitet.

I morgonreflexionerna i radions kanal 1 sägs en dag något om skillnaden mellan traditionellt liv och det senmoderna. Den ständiga rörligheten i vår tid är på tal och radiotalaren ställer sig frågande och skeptisk inför en långtgående rörlighet och en ständig önskan om nya upplevelser. Radiotalaren säger: ”Det går inte att vila i flexibiliteten. Men det går i uthålligheten.” En lovsång till segheten och tålmodigheten i den grå vardagen blir sedan talarens ärende. Javisst, men härav följer inte att det inte går att vila och stärka sig i rörlighe-

ten. Hos Mead finns det tvärtom en postmodernitetens förebådare av liknande slag som Georg Simmel, fast han inte ägnade sig åt studier av flanerandet personlighetstyper så som denne gjorde. Men Simmels kreativa "Främling" är namnlöst närvarande i Meads tankar om demokratins möjligheter i *Society*-delen av MSS, liksom också den intensiva rörligheten i "Storstäderna och det andliga livet".

Dialektik som ömsesidigt beroende

Låt oss gå tillbaka till skötbordsexemplet. Vi kan notera att Annas Jag-fas i exemplet består just i att varsebli sitt eget Mig (magen och smekningen). Miget i sin tur finns som ett upplevt objekt för Anna endast i den mån som hon riktar sin uppmärksamhet därmot. Och så gör hon när hon tar den Andras perspektiv mot henne själv som objekt. Detta betyder logiskt, att (det socialt skapade) Miget ger Jaget dess substans, liksom att Jaget ger Miget dess existens; Om det inte finns något Mig att varsebli, eller om det s a s är abstrakt eller tomt, så blir varseblivningsakten (Jag) en tom abstraktion, och om det inte finns en iakttagare (Jag), så blir det varseblivna (Mig) också abstrakt eller tomt; en stängd dagbok, som ingen läser.

En berättelse från en kultur i Afrika kan illustrera: Man odlar i detta samhälle föreställningen att en person har dött först när den sista person som talade med honom/henne också har dött. Översatt: Först när ingen fysiskt levande människa längre finns kvar som har träffat Mig som ett Jag, har jag gått ur tiden och blivit historia. Då har den sista länken till nuet brutits för denna person, och han/hon finns endast kvar som ett minne om dået.

Det tycks som om detta samhälle omfattar inte endast tanken om tiden som en mänsklig konstruktion, utan även den specifika meadska teorin om att en persons integrerade Jag-Mig-system föds genom Duet och den Generaliserade Andre. En person lever så länge som det finns ett Du kvar som talat med denna persons Jag.

Dialektik som växelverkan och samtal

Denna aspekt är den mest välbekanta hos dialektikbegreppet, som ju myntats just på basis av denna sin innebörd: dialog betyder "ord (eller samtal) mellan två". Den är också lätt att se i relationen Jag – Mig. Jagets handling av varseblivning är direkt beroende – och riktad – av två kommunikationssekvenser, dels den som initierats av Mamma och dels den aktivitet hos subjektet självt som initierat Mammans handling, och som nu är historisk och bildar bas för

Miget. Jag ”talar” med både Mamma och Mig, och substansen i Jag består just av det som ”sägs”. Eller: Det är min handling som är Jaget.

Den ovan nämnda tanken hos Mead, att tänkandet är ett inre samtal mellan Jag och Mig eller – vilket är samma sak, men sedd från ett annat håll – mellan Jag och den Generaliserade Andre, passar bra att illustrera med här också. Det kan tyckas vara en slarvig formulering att jämställa Mig och den Generaliserade Andre, men den är inte vilseledande utan snarare utmanande. I Miget finns Duet. Och när Duen blivit mångfaldiga, upprepade och abstraherade från de enskilda konkreta individerna kan de generaliseras. Därmed skapar Jag den generaliserade Andre. Och det sker just i Miget. Tillspetsat kan vi alltså säga att teorin illustrerar en trefaldig kommunikationsprocess, nödvändig i allt medvetet tänkande; Hos den tänkande människan samtalar Jaget med Miget, Duet och den Generaliserade Andre.

Subjektets primat

Detta är frågan om hur dialektiskt tänkande löser frågan om ägget och hönan. Är Jag före Mig eller tvärtom. Svaret blir att de föder varandra genom just att de sätts i relation till varandra. Det är upprättandet av denna relation som föder dem som faser av personligheten. I Jean Piagets adaptationsteori finns en framträdande tankegång om ”the primacy of assimilation” över ackommodationsprocessen (Berg 1976, del 4; Piaget 1952/1963, 1954/1971). Denna har en direkt motsvarighet hos Mead, som beskriver subjektets egen aktivitet som nödvändig för att ”utlösa” den respons från den Andre, som i sin tur leder fram till subjektets varseblivning av sitt Mig. I det exempel jag använt tänker jag mig Annas imitation av mammas vokala gest ”Anna” som den stimulus som ”utlöser” Mammans förstärkande respons mot Annas imitation, vilken sedan åstadkommer att Anna riktar sin uppmärksamhet mot sig själv när hon imiterar responsen ”Anna”.

Integrationen härvidlag mellan de två faserna har den revolutionerande inverkan på intelligensen som *kreativ* handling – snarare än som blott *anpassad* (Piagets ackommodation) handling – som fascinerade Mead så starkt. I ett enda svep får vi förståelsen för varför korvstoppningspedagogik är ett omöjligt projekt, och vi får kärnan i den deweyska learning-by-doing-pedagogiken. Korvstoppning handlar om passiva elever. Learning-by-doing handlar om subjektiva elever som nyfiket sträcker sig ut i världen och omformar den. Detta är dock ämne för andra texter.

Avslutning med återspeglning

Vi går till ett exempel av samma typ som Mead själv gärna använde: Jämförelse mellan mänskligt samtal och djuriskt ”gestikulerande”.

Hundar viftar på svansen när de är glada och fredligt inställda. Katter viftar på yttersta svansspetsen bland annat när de är aggressiva. Min katt Astrid slutar aldrig att vara fientligt inställd till hundar som viftar på svansen, och många hundar i grannskapet har fått smaka på hennes klor. Hundarna är konstant förstående inför denna kompakta aggressivitet. Relationen mellan djuren avbryts, och det är det bästa som kan hända, med hänsyn till hundarnas nosar. Ingetdera av dessa djur etablerar något integrerat samarbete eller samtal mellan några Jag och Mig och Du. De tänker inte utan bunkrar upp erfarenheter som är tämligen stumma och vilkas lärdomar utlöses i specifika situationer. Dessa djur har förvisso ett signalsystem som är effektivt för att avvärja onödig blodspillan. De har också en avancerad inlärningsförmåga, men de samtalar över huvud taget inte. Ändå menar många människor – särskilt de med husdjur som de låtsas samspråk med – att djuren har ett språk och att det är principiellt av samma slag som det mänskliga språket.

På precis samma sätt är Astrid oförmögen att sluta klösa mig vällustigt lätt på bröstet när jag smeker henne. Hon kan inte låta bli. Det är djupt irrationellt, ty Astrid njuter starkt av smekningen, och jag av att hon gillar min hand, som gillar hennes päls, liksom av den inbillade emotionella kontakten (som jag ensidigt erbjuder henne, men som hon inte kan besvara). Ändå tvingar hon mig att schasa bort henne, ty klöset blir snart för svårt. Varje inlärningsförsök är dömt att misslyckas, så länge det inte blir en smärtsamt negativ respons. Inte heller kan hon lära sig av med att klösa med bakbenen om jag råkar komma till att klia henne för långt bakåt på buken eller på bakbenen. Visst har Astrid instinkter som driver henne på dessa sätt, det vet vi. Men hon har också en oförmåga att medvetet tänka, och detta placeerar henne i en statisk värld där varje ny dag är gårdagen lik. Klöset idag är samma som för ett år sedan. Möjligen skulle jag genom hård dressyr kunna lära henne, men hon lär sig inte själv, därför att hon saknar ett Själv.

De varelser däremot, som har ett Du att reflektera sig mot och därigenom skapa ett Mig, kan bygga en morgondag som är annorlunda än dagen, som i sin tur är annorlunda än gårdagen. Historien – så framt den berättar om någon förändring – berättas av varelser med Själv. Och den historia som inte berättar sådant är inte historia, ty när varje dag är den andra lik, kan ingen temporal skiktning göras. Tiden existerar inte som en egen kategori av upplevande, där förändringen är den kraft som gör att skillnader kan observeras i kontinuiteten. Om en del sådana varelser är schimpanser eller delfiner

som möjligen står på tröskeln till att kunna skapa språksymboler med varandra, gör sedan ingen principiell skillnad. Det innebär bara att det finns andra varelser än människan som börjar fungera mänskligt med en värld av signifikanta symboler.

Rollövertagande skapar inte bara personligheten genom att det genom ett Du skapar ett Mig för dess Jag, utan i samma process skapas tiden som en för självet medveten upplevelse. Och när tiden har blivit de medvetna självens tid kan historien börja rulla och berättas mellan dessa Själv.

Noter

1. Strax före Mead användes begreppspar av William James (1890/1950) i den grundläggande betydelsen subjekts- och objekts-jag. James i sin tur bygger på tysk filosofi från Schelling och Hegel.
2. Alla mer ambitiösa texter om Mead tar upp detta begreppspar. Och de flesta problematiserar försöken att fånga in dem i en vetenskaplig hantering och/eller pekar på tillkortakommandena härvidlag. Nämnas kan Nathanson (1973), Pfuetze (1954), Miller (1973) Berg (1976, 1992), Joas (1997), Rock (1979), Cook (1993), Vaage (1995), von Wright (2000).
3. För enkelhets skull kommer jag använda svensk översättning och utan citationstecken. Orden Jag och Mig, skrivna med stor bokstav betyder alltså Meads begrepp "I" och "me", så som de används i hans *Mind Self and Society* (MSS). För att undvika förväxling med författaren till denna text används pronominet "vi" med syftning på författaren. På några ställen förekommer "vi" på vanligt sätt, liksom "jag" med liten bokstav och syftande på det mänskliga subjektet, men utanför Meads begreppspar. Läsaren kan säkert här låta sammanhanget avgöra syftning.
4. Ett sent exempel är Moira von Wrights (2000) avhandling och disputation i december 2000. I texten fokuseras ofta den antydda problematiken. Opponenten Lars Løvlie tog mycket riktigt upp detta tema och formulerade också redan tidigt under oppositionen frågan "Varifrån kommer då detta Jag?".
5. Jag har påbörjat en sådan strukturering i figuren i Berg 1992 sid 43. Den bildar underlag för denna min artikel.
6. En sådan är t ex tolkningen att Jag står för behovet av att (även) teoretiskt tillerkänna människan ett visst mått av "viljans frihet" och/eller kreativitet, medan Mig står för den tvingande sociala strukturen, de införlivade normerna.
7. Biologiska och besläktade aspekter av subjektet tar Mead upp mera utförligt i *The Philosophy of the Act*, samt bitvis i det inledande avsnitten i MSS:
8. Meads framställning av handlingens olika stadier (*stages in the act*) är lämplig för att förstå den temporala dimensionen av jagets födelse, men det är för långt att gå in på det här (se Mead 1938; Berg 1992, kap 2).
9. Med hjälp av Winnicott (1981) blir denna liknelse ännu tätare. Utan Du och kraften i din arm, får bumerangen ingen kraft att lyfta. Jag ger mig inte ut i det "tredje området" utan att Du lockar. Jag kommer tyna bort utan Du.
10. Då jag nämnt både Lacan och Stern nyss vill jag också nämna att den meadska tesen om gester som påverkar sändare och mottagare och sändare på liknande sätt saknas hos andra författare som studerar samma sorts situation. Inte heller Stern har med sina närgångna observationer gjort något liknande. Speglingen antas hos honom framställas och fullkomnas redan av responderandet i sig i en sådan situation. Kanske är Lacan närmast

det meadska postulatet, men hans text är notoriskt svårtolkad, så jag avstår från en bedömning. Dock menar jag mig själv ha försökt föra ner den abstrakta meadska tesen till en konkret gripbar nivå. Mitt exempel med namnet har jag valt av pedagogiska skäl. Givetvis är namnet en viktig symbol, vilket inte minst Lacan har poängterat, men lika självklart är att det inte bara kan handla om namnet.

11. Man kan tro att Mead menar "samma" i betydelsen identiskt likadan. Detta menar jag är fel. Det viktiga är att det finns en gesternas likhet eller korrespondens som är tillräcklig för att den ena gesten ska kunna uppfattas "peka" på den andra. Det är lämpligare att tänka konventionellt i termer av brevkorrespondens; ett brev pekar på samma "objekt" som det brev det är ett svar på.

Referenser

- Ahrne, Göran (1981): *Vardagsverklighet och struktur*. Göteborg: Korpen.
- Ahrne, Göran (1989): *Byråkratin och statens inre gränser*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Berg Lars-Erik (1975): *Medvetandets sociologi*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Berg Lars-Erik (1976): *Människans födelse; en socialpsykologisk diskussion kring G H Mead och J Piaget*. Göteborg: Korpen.
- Berg Lars-Erik (1992): *Den lekande människan*. Lund: Studentlitteratur.
- Cook, Gary A (1993): *George Herbert Mead. The Making of a Social Pragmatist*. Urbana/Chicago, IL: University of Illinois Press.
- Giddens, Anthony (1984): *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony (1991/1997): *Modernitet och självidentitet. Självet och samhället i den senmoderna epoken*. Göteborg: Daidalos.
- Heiss, Jerold (1981): *The Social Psychology of Interaction*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- James, William (1890/1950) *Principles of Psychology*. New York: Dover.
- Janov, Arthur (1974): *Primalskriket*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Joas, Hans (1997): *G. H. Mead. A Contemporary Re-examination of his Thought*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Lacan, Jacques (1989): *Ecrits. Spiegelstadiet och andra skrifter i urval av Irene Matthis*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Mead, George Herbert (1934/1969): *Mind Self and Society. From the Standpoint of a Social Behaviorist*. Edited and with an introduction by Charles W Morris. Chicago: The University of Chicago Press.
- Mead, George Herbert (1938): *The Philosophy of the Act*. Redigerad av Charles W Morris. Chicago: The University of Chicago Press.
- Meltzer, Bernard, N; Petras, John W & Reynolds, Larry T (1975): *Symbolic Interactionism: Genesis, Varieties and Criticism*. London: Routledge.

- Miller, David L (1973): *George Herbert Mead: Self, Language and the World*. Austin: TX: University of Texas Press.
- Månson, Per, red (1988/1998): *Moderna samhällsteorier – traditioner, riktningar teoretiker*. Stockholm: Rabén Prisma.
- Natanson, Maurice (1973): *The Social Dynamics of George Herbert Mead*. The Hague.
- Nygaard, Thomas (1995/1996): *Sociologisk handlingsteori*. Lund: Studentlitteratur.
- Piaget, Jean (1952/1963): *The Origins of Intelligence in Children*. New York: Norton.
- Piaget, Jean (1954/1971): *The Construction of Reality in the Child*. New York: Ballantine Books.
- Pfuetze, Paul E (1954): *The Social Self*. New York: Bookman.
- Rock, Paul (19): *The Making of Symbolic Interactionism*. London: Macmillan.
- Simmel, Georg (1981): *Hur är samhället möjligt?* Göteborg: Korpen.
- Stern, Daniel (1985): *The Interpersonal World of the Infant*. New York: Basic Books.
- Trost, Jan & Levin, Iréne (2000): *Att förstå vardagen*. Lund: Studentlitteratur.
- Vaage, Sveinung (1995): *Handling og socialitet. G. H. Mead om utdanning og sosialisering*. Oslo: Pedagogisk Forskningsinstitutt, Universitetet i Oslo.
- von Wright, Moira (2000): *Vad eller vem? En pedagogisk rekonstruktion av G H Meads teori om människors intersubjektivitet*. Göteborg: Daidalos.
- Winnicott, Donald W (1981): *Lek och verklighet*. Stockholm: Natur och Kultur.

